

УДК 159.922.76-056.313

**КОРЕКЦІЯ ФРУСТРАЦІЙНОЇ ПОВЕДІНКИ
ЯК ВАЖЛИВА УМОВА СОЦІАЛІЗАЦІЇ РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ**

Сєромаха Н.Є.

Зміст статті розкриває актуальність проблеми корекції поведінки розумово відсталих молодших школярів в ситуаціях фрустрації.

Article index reveals the urgency of correcting the behavior of mentally retarded elementary school children in situations of frustration.

Ключові слова: стан фрустрації, фрустраційна ситуація, поведінка розумово відсталих дітей.

Key words: state of frustracii, frustraciyna situation, conduct, mentally backward children.

В умовах перебудови сучасної спеціальної освіти України у площині орієнтовно особистісної моделі, необхідності забезпечення розвитку і саморозвитку дитини з огляду на виявлені його особистісні індивідуальні характеристики як суб'єкта суспільства, актуальними залишаються питання розробки нових психолого-педагогічних моделей покращення процесу соціалізації дітей з інвалідністю (В.І.Бондар, В.М.Синьов, А.Г.Шевцов, Т.В.Сак, О.П.Хохліна).

Пріоритетними завданнями початкової ланки освіти в допоміжній школі виступають соціалізація розумово відсталих дітей молодшого шкільного віку, виховання в них довірливих форм поведінки та діяльності, що є необхідною базальною умовою психічного, фізичного, особистісного розвитку індивіда, його становлення як людини серед людей (Л.С. Виготський, Н.Л.Коломінський, В.К.Кузьміна, О.А.Ковальова, К.С.Лебединська, В.І.Лубовський, М.П.Матвєєва, С.П.Миронова, О.М.Мастюкова, І.І.Мамайчук, М.С.Певзнер, В.Г.Петрова, В.М.Синьов, Т.В.Сак, О.П.Хохліна Ж.І.Шиф, М.К.Шеремет). Вміння усвідомлювати актуальну ситуацію та своє ставлення до неї, самостійно здійснювати вибір, приймати і реалізовувати рішення, передбачати наслідки

своєї поведінки і відповідати за них є основними показниками рівня розвитку індивіда, який характеризує його як особистість (Л.С. Виготський, А.А.Бодальов, В.І.Бондар, І.Бех, В.П.Кащенко, Н.Л.Коломінський, С.Я.Рубінштейн, В.М.Синьов, О.П.Сєверов, М.Г.Царидзе, Ж.І.Шиф). Ситуації фрустрації, в яких блокується цілеспрямована поведінка людини, часто можуть сприяти формуванню негативних афективних форм реагування (Л.І.Анциферова, Г.О.Балл, Л.Ф.Бурлачук, В.М.Воронін, В.Є.Василенко, Н.В.Грішина, Є.П.Ільїн, П.О.Ковальов, Н.Д.Левітов, Т.М.Титаренко, Н.В.Тарабріна, В.М.Князєв, С.В.Ковальов, Н.В.Плотнікова, Я.О.Пономарьов, В.Роменець, К.О.Славська, К.Д.Шафранська, Л.М.Шипіцина, Т.Шибутані, А.В.Філіппов, Н.В.Чепелева, А.Ф.Єсаулов та інші). Тому корекція поведінки розумово відсталих молодших школярів в ситуаціях фрустрації, розвиток фрустраційної толерантності, адекватної взаємодії з оточуючими є важливою умовою подальшої успішної соціалізації даної категорії дітей та особистості в цілому.

Аналіз та визначення поняття фрустрації розглядається в рамках різних наукових шкіл та напрямів - фрейдизму (З.Фрейд), неофрейдизму (Л.Берковіц, Дж.Доллард, Н. Міллер, Н.Майєр, Е.Фром), біхевіоризму (А.Бандура), когнітивного напрямку (К.Левін, Т.Дембо, Р.Баркер), гуманістичного напрямку (К.Роджерс, А.Маслоу). Розвиток фрустраційної теорії проходив складний шлях, пов'язаний з пошуками визначенням терміну «фрустрація», експериментальним вивченням поведінкових ефектів даного явища, що дало змогу виокремити самостійні теорії вивчення фрустрації, такі як «евристична» теорія (С.Розенцвейг), теорія «фрустраційної агресії» (Дж. Доллард, Л.Дуб, Н.Миллер, Р.Сірс, Л.Берковіц), теорія «фрустраційної регресії» (Р.Баркер, П.Дембо, К.Левін), теорія фіксації (Майєр).

Якщо звернутися до філології визначення терміну «фрустрація», то *frustration* позначає розладжування (планів), знищення (задумів), тобто наголошується на якусь в знайомому розумінні травмуючу ситуацію, при якій зазнається невдача. Фрустрація може мати місце в тих випадках, коли організм

зустрічає більш чи менш непереборні перешкоди чи обструкції на шляху до задоволення будь-якої життєвої потреби (С.Розенцвейг). Згідно іншого визначення, фрустрація – це результат таких умов, при яких очікувана реакція або попереджається, або гальмується (Браун, Фарбер, Д.Майєрс). Протиріччя, які виникають при дії фрустраторів, й зумовлюють емоційність, якою найчастіше відрізняються реакції в цих ситуаціях. Високий рівень фрустрації призводить до дезорганізації діяльності та зниження її ефективності (Б.Г.Ананьєв, О.М.Леонтьєв, Ф.Є.Василюк, Н.В.Грішина, В.П.Зінченко, Н.Д.Левітов, В.С.Мерліна, В.Н.Мясищев, Б.Г. Мещеряков, О.І.Ізотова, О.В.Нікіфорова, Ю.Є.Сосновнікова, О.О.Прохоров, П.П.Располов, Н.К.Шеляховська тощо). Ми будемо орієнтуватися на визначення фрустрації *«як стану людини, який виражається в характерних особливостях переживань та поведінки, що визивається об'єктивно (чи суб'єктивно так сприйнятими) непереборними труднощами, які виникають на шляху до досягнення мети чи вирішенні певних завдань»* (М.Д. Левітов, 1967) [1].

Отже, різні аспекти проблеми стану фрустрації та особливостей фрустраційної поведінки людини розглядаються в працях багатьох вітчизняних та зарубіжних авторів (Л.І.Анциферова, Р.Б.Аугіс, Г.О.Балл, Л.Ф.Бурлачук, І.Бех, Р.Баркер, Ф.Є.Василюк, Дж.Доллард, Дж.Дьюї, Л.Берковіц, Н.В.Грішина, Є.П.Ільїн, П.О.Ковальов, К.Левін, М.Д.Левітов, Р.Лоусон, Т.Дембо, С.Розенцвейг, Х.С.Салліван, Е.Толмен, Л.Фестінгер, О.О.Донченко, Н.В.Ліфарєва, Т.М.Титаренко, Н.В.Чепелєва, Є.П.Ільїн, Е.І.Кіршбаум, О.І.Єремєєва, Н.Б.Михайлова, Т.О.Ломова, А.А.Палій, В.Розов, Н.В.Тарабріна, С.С.Чшмаритян, А.О.Вовк, О.О.Данілова, М.М.Димшиц, О.О.Коротаєва, В.М.Корольчук, Т.В.Куліченко, Т.О.Мардасова, О.М.Прихожан, Н.В.Плотнікова, І.Ю.Остополець, Н.В.Плотнікова, В.П.Чернобровкіна, С.Г.Шебанова, Ю.В.Бушов, О.І.Кукіна, Ю.Є.Кукіна, О.В.Махнач, К.З.Турбаєва, О.О.Холодова, І.О.Фурманов, О.В.Фролова, В.О.Якунін).

В спеціальній психології проблема дослідження *особливостей фрустраційної поведінки та її корекції у розумово відсталих дітей молодшого*

шкільного віку є вивченою недостатньо. Порухення поведінки у розумово відсталих дітей по своєму походженню зумовлені інтелектуальною неповноцінністю, відхиленнями в порушенні особистості та особливостями її реагування. У дітей молодшого шкільного віку з розумовою відсталістю спостерігаються такі примітивні форми поведінки, як польова та імпульсивна (Д.М. Ісаєв, В.М.Синьов, С.Л. Рубінштейн, В.Г. Петрова, Л.М.Шипіцина, Д.М.Малаєв, Ж.І.Намазбаєва, П.О.Омарова). Обидві вони позбавлені цілеспрямованості й усвідомленості. Розумово відсталі безпосередньо реагують на зовнішні подразники, не задумуючись над наслідками такої поведінки для себе та оточуючих; часто здійснюють безглузді поведінкові акти, які позбавлені мети та сенсу. Саме у дефекті опанування власної поведінки лежить головне джерело всього недорозвитку розумово відсталого дитини (Л.С.Виготський, Е.Сеген). Потреба в аналізі власних якостей особистості у розумово відсталих виникає в тому випадку, коли ці якості виявляються в конфліктних ситуаціях, стають перешкодою на шляху досягнення мети, за умови, що вирішувати конфліктну ситуацію, долати труднощі індивід буде самостійно (Д.М.Ісаєв, С.С.Мнухін, Б.Є.Мікіртумов, К.С.Лебединська, Н.Л.Коломінський, А.Є.Лічко, М.С.Певзнер, О.Є.Фрейсров, Л.М.Шипіцина). Тому важливим є виховання позитивних звичок поведінки в учнів молодших класів допоміжної школи, особливо в критичних ситуаціях конфлікту, перешкод на шляху реалізації мети, що виступає запорукою формування у даної категорії дітей соціальних потреб та мотивів (Л.С.Виготський, В.І.Бондар, Л.І.Божович, Л.С.Славіна, Н.Л.Коломінський, О.М.Леонтєв, М.С.Певзнер, В.М.Синьов) [3,4].

Дослідженням емоційно-вольових особливостей та особистості розумово відсталих учнів займалися В.І.Бондар, І.Д.Бех, Г.М.Дульнев, В.П.Кашенко, Н.Л.Коломінський, В.К.Кузьміна, К.С.Лебединська, В.І.Лубовський, А.Є.Лічко, М.П.Матвєєва, М.С. Певзнер, Г.Є.Сухарева, В.М.Синьов, О.П.Северов, О.П.Хохліна, Л.М.Шипіцина, І.О.Юрков та інші). У спеціальній психології та корекційній педагогіці детально вивчалася проблема соціальної поведінки розумово відсталого дитини (Л.С.Виготський,

О.К.Агавелян, Е.Я.Альбрехт, В.І.Бондар, О.О.Бажукова, І.М.Бгажнокова, Ю.О.Бистрова, О.В.Гаврилов, О.Д.Гришко, С.Л.Горбенко, Г.Г.Запрягаєв, В.В.Ковальов, О.Є. Лічко, К.С.Лебединська, Д.М.Малаєв, Ж.І.Намазбаєва, С.С.Мнухін, Л.М.Шипіцина, Д.Н.Ісаєв, В.К.Кузьміна, М.С.Певзнер, П.О.Омарова, В.М. Синьов, О.П.Северов, Г.Є.Сухарєва, О.Є.Фрейєров, О.П.Хохліна та інш).

На сучасному етапі в спеціальній психології проаналізовано типи захисної поведінки у молодших школярів із ЗПР (О.В.Фролова, Ю.В.Чіркова, С.Г.Шебанова); розкриті психологічні особливості рольової поведінки розумово відсталих підлітків (С.Л.Горбенко); вивчено особливості поведінки розумово відсталих підлітків в конфліктних ситуаціях, механізми психологічного захисту, копінг-стратегії поведінки (О.К.Агавелян, Ю.О.Бистрова, Т.О.Колосова, Д.М.Маллаєв, П.О.Омарова, О.О.Бажукова); розкрито проблему порушеної поведінки у розумово відсталих дітей та підлітків (Л.К.Хохлов); досліджено стан сформованість морально-етичної поведінки розумово відсталих дітей (Г.І.Савицька, О.Вержиховська).

Таким чином актуальність і недостатня розробленість питань корекції поведінки розумово відсталих дітей в ситуаціях фрустрації й зумовило вибір об'єкту та предмету дисертаційного дослідження.

Отже, *об'єкт дослідження* – поведінка розумово відсталих дітей молодшого шкільного віку.

Предмет дослідження - зміст, методи і засоби корекції поведінки в ситуаціях фрустрації у розумово відсталих дітей молодшого шкільного віку.

Мета – вивчити, теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити особливості проявів поведінки розумово відсталих дітей молодшого шкільного віку в ситуаціях фрустрації, розробити структурно-функціональну модель корекційного впливу навчально-виховного процесу, спрямовану на поетапний та взаємопов'язаний розвиток соціально прийнятих форм поведінки та оптимізацію міжособистісних взаємовідносин розумово відсталого дитини.

Завдання:

1. Здійснити теоретичний аналіз зарубіжних та вітчизняних джерел стосовно проблеми фрустрації та особливостей реагування людини в ситуаціях фрустрації.

2. Дослідити залежність вибору певного типу реагування в ситуаціях фрустрації від клінічних, особистісних, гендерних особливостей розумово відсталих дітей молодшого шкільного віку.

3. Розробити показники, критерії та рівні оцінки ступеня сформованості поведінки розумово відсталих дітей в ситуаціях фрустрації.

4. Розробити, науково обґрунтувати, перевірити еспериментальним шляхом програму корекції, спрямовану на поетапний та взаємопов'язаний розвиток соціально прийнятих форм поведінки та оптимізацію міжособистісних взаємовідносин розумово відсталих дітей молодшого шкільного віку.

Вирішення окреслених завдань зумовить зміст наших подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Левитов Н.Д. Психология характера. Изд.3-е, испр. и доп. М., Просвещение, 1969, 424с.

2. Маллаев Д.М., Омарова П.О., Бажукова О.А. Психология общения и поведения умственно отсталого школьника. – СПб.: Речь, 2009, 160с.

3. Основи спеціальної психології: Навчальний посібник / О.А.Донченко, М.М.Слюсаревський, В.О.Татенко, Т.М.Титаренко, Н.В.Хазратова та інш.; за ред. М.М.Слюсаревського – К.: Міленіум, 2008.

4. Певзнер М.С., Лубовский В.И. Динамика развития детей-олигофренов – М.: АПН РСФСР, 1963. – 224с.

5. Синьов В.М., Матвеева М.П., Хохліна О.П. Психология розумово відсталої дитини: Підручник. — К.: Знання, 2008. — 359 с.

6. Фурманов И.А. Психология детей с нарушениями поведения / И.А.Фурманов. – М.: Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2004. – 351с.